

4. Het jaar 1942: Een moeilijk jaar voor het reformatieproces

4.1. Dit hoofdstuk

4.1.1. Onderzoeksvragen bij dit hoofdstuk

De onderzoeksvragen zijn in de hoofdstukken 2 t/m 7 waarin de *Handelingen* van de algemene synode bestudeerd worden voortdurend dezelfde, namelijk of het reformatieproces zich ook in dit jaar verder doorzet en of en hoe het apostolaat meer gestalte krijgt.

4.1.2. De lijn van dit hoofdstuk

In januari benoemt de synode een officiële urgentiecommissie (4.2). De synode spreekt over moed (4.3) en treedt ook moedig op (4.4). De consideraties over het nieuwe art. 65 zijn positief. Opnieuw doen de werkgroepen van Kerkelijk Overleg verslag aan de synode (4.6). Het werk van de gedelegeerden wordt besproken (4.6.1), het richtingenvraagstuk en de commissie voor beginselen van kerkorde (4.6.2). De volgende raden en werkgroepen doen verslag: de hervormde raad voor kerk en school (4.6.3), de raad voor inwendige zending (4.6.4), de raad voor uitwendige zending (4.6.5), de hervormde jeugdraad (4.6.6), de werkgroep Kerk en Ziekenzorg (4.6.7), de werkgroep Kerk en Prediking (4.6.8), de werkgroep Kerk en Overheid (4.6.9) en tevens komt er een regeling voor de raden (4.7). In Sint-Michielsgestel werken de gevangengenomen predikanten door (4.8). Voor de gevangengenomen Scholten wordt een nieuwe voorzitter benoemd voor de commissie voor beginselen van kerkorde (4.9). In 4.10 beëindigen we het hoofdstuk met de beantwoording van de onderzoeksvragen.

4.2. Urgentiecommissie

In de zitting van 14 januari komt een voorstel van de commissie voor kerkelijk overleg ter tafel om een spoedcommissie in te stellen, zodat als de nood van de tijd een wettig samenkomen van de synode of de algemene synodale commissie verhindert, de zaken toch afgehandeld kunnen worden en voortgang kunnen hebben.²⁸⁷ In eerste instantie spreekt het voorstel van de commissie voor kerkelijk overleg over een spoedcommissie, wat laat zien dat het gaat om een andere urgentiecommissie dan die we in 1940 vóór het uitbreken van de oorlog tegenkwamen. Die commissie werd benoemd met het oog op een eventueel uitbreken van de oorlog. Daarna leek het normale leven zich te hervatten. Na anderhalf jaar bezetting wordt waargenomen dat het leven in alle opzichten steeds spannender wordt en tegelijk is men ervan overtuigd dat de arbeid van de kerk moet doorgaan. Als de synode weer in vergadering bijeenkomt, blijkt Gravemeyer geïnterneerd te zijn en heeft de Duitse bezetter nog steeds geen gehoor gegeven aan het dringende verzoek van de kerk om hem weer vrij te laten.²⁸⁸

Volgens Haitjema ligt het voorstel van de commissie voor kerkelijk overleg eigenlijk in het verlengde van het nieuw ingevoerde art. 65. Ten slotte wordt het in onderstaande vorm met algemene stemmen aangenomen:

---

²⁸⁷ *Handelingen van de buitengewone vergadering en van de 127ste gewone vergadering van de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk ten jare 1942* ('s-Gravenhage 1942), 16v.

²⁸⁸ *Handelingen 1942*, 29.

De Synode, *overwegende dat* (curs. RvK) in de tegenwoordige tijdsomstandigheden het noodzakelijk kan zijn voor de Nederlandsche Hervormde Kerk onverwijld beslissingen te nemen, die niet kunnen wachten op een samenkomen van de Synode of van de Algemeene Synodale Commissie, *besluit* (curs. RvK) een urgentie-commissie, bestaande uit het Moderamen van de Synode benevens vijf leden met adviseerende stem, voor zover zij geen Synode-leden zijn, in te stellen en deze commissie in haar geheel, zowel als de meerderheid harer leden na individuele raadpleging, te machtigen alle besluiten te nemen waartoe de Synode of de Algemeene Synodale Commissie reglementair bevoegd zijn en in het algemeen al datgene te doen, wat der Synode is, onder de verplichting ieder genomen besluit zoo spoedig mogelijk aan de Synode of Synodale Commissie ter sanctie voor te leggen.'

Als leden van de spoedcommissie worden benoemd: de heren Scholten, Kraemer, Sevenster, Wagenaar en De Brauw.²⁸⁹

4.3. Moed en de bodem van de belijdenisgeschriften

Als president van jaren²⁹⁰ memoreert P. Bokma uit Schiedam bij de opening van de julivergadering de afwezigheid van Gravemeyer. Hij noemt hem 'onzen bezielenden en bezielenden Secretaris, die verhinderd is naar de wensch zijns harten met zijn krachten en gaven de Kerk te dienen. Wij hadden en hebben hem zoo nodig.'²⁹¹

Bokma vermeldt dat de synode vanwege ziekte ook J.W.J. Addink mist die de laatste jaren zo kundig als president leiding gaf.²⁹² Beiden zullen wij missen bij de beraadslagingen. 'Soms komt de vraag op, hebben wij misschien bij al den arbeid, die in den laatsten tijd van onze Kerk uitgaat, ook teveel op menschen gezien en te weinig op Hem Die het Hoofd is Zijner Gemeente?'

Bokma spreekt verder uit dat ze als synodeleden moed nodig hebben als hij denkt aan de taak die wacht, de taak om niet slechts een administrerend lichaam te zijn, maar 'om ons ook te heroriënteren ten aanzien van onze eigenlijke taak'. Zeer moeilijke vraagstukken staan daarmee in verband. 'Onze kerk moet weer komen uit hare verwereldlijking. Zij moet niet langer een hotelkerk zijn, waarin ieder zijn eigen kamer heeft, en voor ieder plaats is. Ze moet worden een huisgezinkerk',²⁹³ een huisgezin waar het soms wel eens kan spannen. Maar die spanningen worden weggenomen omdat er levenseenheid is. 'Het komt er op aan weer gehoorzaam te zijn aan de Heilige Schrift, te gaan staan op de bodem van de belijdenisgeschriften, die nooit afgeschafte zijn. Ze zijn geen pakhuizen van dogmatische uitspraken, maar getuigenissen van martelaren.'²⁹⁴

Bokma stelt dat als we al deze dingen beschouwen vanuit de kerk, het lichaam van Christus, we ten eerste onze persoonlijke schuld voelen en tevens de noodzaak ter wille van onze Heere Jezus Christus zuiver en klaar de boodschap die ons werd opgedragen te brengen aan alle volken, in de eerste plaats aan ons eigen volk.

²⁸⁹ Jhr. mr. A.K.C. de Brauw (1884-1959) is advocaat en procureur te 's-Gravenhage.

²⁹⁰ Art. 60 van het Algemeen Reglement luidt: 'De Synode begint telken jare hare werkzaamheden met, *onder leiding van den oudsten in diensttijd der afgevaardigde predikanten* (curs. RvK), uit dezen voor zich een President en Vice-President, met plaatsvervanger te verkiezen.' *AR 1948*, 40.

²⁹¹ *Handelingen 1942*, 29.

²⁹² *Handelingen 1942*, 30.

²⁹³ *Handelingen 1942*, 30.

²⁹⁴ *Handelingen 1942*, 30.

4.4. Moedig optreden

In zijn inleiding spreekt Bokma over moedig zijn. De algemene synode toont moed. In de bijlagen vinden we dat in de loop van de maand mei 1942 de heren De Zwaan, Gravemeyer en Karres gevangengenomen zijn.²⁹⁵ G.P. van Itterzon, de vervanger van Gravemeyer, is al in februari 1942 van zijn vrijheid beroofd. De bijlagen onthullen eveneens dat de algemene synode tegen de gevangenneming van Gravemeyer, Van Itterzon en een aantal andere predikanten op 7 mei 1942 een protest heeft ingediend bij de rijkscommissaris.²⁹⁶

De tekst luidt als volgt:

De Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk ziet zich genoodzaakt andermaal Uwe excellentie haar ernstig beklag voor te leggen. Moest in een vorigen brief door de gezamenlijke Kerken d.d. 12 April j.l. tot Uwe Excellentie gericht gewaagd worden van bedreigingen tot den Secretaris der Synode, ds. *Gravemeyer*, gericht door de Duitsche Sicherheitspolizei, thans heeft de Kerk zich te bedroeven over de arrestatie van dezen vertrouwensman onzer Kerk.

Deze arrestatie heeft plaatsgevonden zonder eenige opheldering of mededeeling van gronden. Gepaard aan de nog steeds voortdurende gevangenschap van den Secundus-Secretaris, dr. *G. P. van Itterzon*, welke zich in een kamp te Amersfoort bevindt, alsook van een groot aantal onzer predikanten, heeft deze inhechtenisneming in de Hervormde Kerk verontwaardiging en verontrusting gewekt. De Kerk gevoelt zich door deze arrestatie ten ernstigste aangetast in haar recht en in haar arbeid. De Algemeene Synode verzoekt Uwe Excellentie ten allerdringendste om der wille van het Christelijk geloof en van de volksgemeenschap, waarover door U macht geoefend wordt, tot vrijlating van ds. *Gravemeyer* en zijn mede-gevangen ambtsbroeders al haar invloed aan te wenden.

De brief wordt geadresseerd aan de rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsch gebied, A. Seyss-Inquart.

4.5. Art. 65

De synode verkiest J. Boonstra tot nieuwe president. Hij brengt de regeling van het secretariaat ter sprake. Gravemeyer is sinds 5 mei verhinderd zijn werkzaamheden waar te nemen. Omdat zijn secundus al in februari gevangengenomen werd, is H.J. Dijkmeester, uit 's-Gravenhage, per synodebesluit als waarnemend secretaris benoemd. Deze meent zijn arbeid te moeten neerleggen.²⁹⁷ Daarom wordt nu aan de vergadering W.J. de Wilde voorgedragen, predikant te 's-Gravenhage.

Op de vergadering van 17 juli wordt vanuit de synode een groet gezonden naar Gravemeyer en de andere te Sint-Michielsgestel geïnterneerde predikanten en eveneens naar J.P. van Bruggen en zijn medegevangen collega's te Haren.

Deze regels maken duidelijk dat er geen zekerheden meer zijn en dat het daarom goed is dat het vorige jaar een nieuw art. 65 is voorgesteld.²⁹⁸ Dit voorstel is de kerk ingegaan ter consideratie. De consideraties van de provinciale kerkbesturen zijn zonder uitzondering

---

²⁹⁵ *Bijlagen van de Handelingen der Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk ten jare 1942 ('s-Gravenhage 1942)*, 5.

²⁹⁶ *Bijlagen 1942*, 5v.

²⁹⁷ In de *Handelingen* wordt geen reden genoemd.

²⁹⁸ Zie 3.7.2.

gunstig.²⁹⁹ Wat de classicale vergaderingen betreft considereren er 25 zonder meer gunstig en twee zonder meer ongunstig. Onder de laatste twee is 's-Gravenhage die als zodanig de noodzakelijkheid van noodmaatregelen in deze tijd begrijpt, maar niets hiervan wettelijk vastgelegd wil zien. De overige classicale vergaderingen laten het gunstig of ongunstig afhangen van ingediende amendementen. Amsterdam wil de woorden 'naar haar oordeel' toevoegen en Zwolle 'mits het wezen der kerk niet aantastende'. Bij zo'n veertien classes is er vrees voor misbruik. Als definitieve tekst wordt vastgesteld (cursief is een bijstelling ten aanzien van het oorspronkelijke voorstel):

'De Synode is bevoegd in omstandigheden, waarin de normale functioneering van het kerkelijk leven onmogelijk is, van de bij de Reglementen voorgeschreven bepalingen af te wijken en zoodanige noodmaatregelen te nemen als zij in het belang van de Kerk noodzakelijk oordeelt. Deze maatregelen worden door haar opgeheven, zoodra de *in de vorige alinea bedoelde uitzonderingstoestand is geëindigd*.'³⁰⁰

4.6. Commissie voor kerkelijk overleg en verslag van de werkgroepen

Op dinsdag 28 juli komt in 1942 een vijf man sterke afvaardiging van de commissie voor kerkelijk overleg ter synode, te weten de hoogleraren Sevenster, Haitjema en Severijn en verder Idenburg en Dijckmeester.³⁰¹ We missen Kraemer die net als Gravemeyer geïnterneerd is.

In zijn welkomstwoord vermeldt de president dat de arbeid begon met het geven van adviezen in verschillende omstandigheden die door de nood van de tijd werden veroorzaakt, maar dat daarnaast is gebleken hoe het werk van de commissie voor kerkelijk overleg wijdere perspectieven opent, hoe de commissie een blijvende taak in de kerk krijgt en er zeer veel toe kan bijdragen dat deze weer meer gaat beantwoorden aan het beeld van de kerk van Jezus Christus. Hij spreekt de hoop uit dat de samenwerking van synode en Kerkelijk Overleg nog nauwer en intenser mag worden tot heil van de kerk en daarmee ook van het Nederlandse volk.

Haitjema zegt dat hij met weemoed de plaats van Kraemer inneemt.³⁰² Verschillende leden van Kerkelijk Overleg zijn door het ingrijpen van de bezettende macht uitgeschakeld. Gemeenteopbouw is op de helft van haar leden teruggebracht. Deze werkgroep wil zo spoedig mogelijk vervangers en zal daartoe een voorstel bij de synode indienen.

4.6.1. Het werk van gedelegeerden

Haitjema wil iets zeggen over het activeringswerk door de gedelegeerden en de reeks van bemoeienissen met het richtingsvraagstuk. Hij heeft met grote belangstelling een aantal verslagen van gedelegeerden doorgelezen. Hij heeft veel lof voor enkele gedelegeerden in Noord-Holland die zich principieel van hun taak gekweten hebben en aan de hand van de Nederlandse Geloofsbelijdenis de opdracht van de kerk hebben toegelicht en de taak van de ambtsdragers en gemeenteleden hebben bepaald. 'Dit stuk toont aan, dat het stellen van de tegenstelling handelen in opdracht der Kerk en leven uit de belijdenis een vals dilemma is.'³⁰³

---

²⁹⁹ *Handelingen 1942*, 65.

³⁰⁰ *Handelingen 1942*, 67.

³⁰¹ *Handelingen 1942*, 116.

³⁰² *Handelingen 1942*, 117.

³⁰³ *Handelingen 1942*, 117.

Haitjema ziet ook een dringende noodzaak om samen te werken met de visitatoren. De visitatoren moeten namelijk niet gaan menen dat reglementair kerkrechtelijke bepalingen het laatste zijn. En de gedelegeerden moeten eraan herinnerd worden dat de weg van de confessie naar de kerkelijke praktijk door een goede kerkorde begaanbaar moet worden. Hier wordt door Haitjema de noodzaak van een goede kerkorde nadrukkelijk onderstreept. Hij neemt al een voorschot op wat hij straks gaat zeggen. Hij onderstreept ook de waarde en het belang van de landelijke en provinciale conferenties met gedelegeerden. De kosten daarvan zijn dubbel en dwars goed besteed. De rondzendbrieven van Kraemer zijn van grote betekenis. Kraemer geeft een enorme stuwung aan het gemeenteopbouwwerk.

4.6.2. Het richtingenvraagstuk en de commissie voor beginselen van kerkorde

Haitjema stelt vervolgens het richtingenvraagstuk aan de orde.³⁰⁴ Er zijn richtingsconferenties gehouden. Ook inzake het evangelisatievraagstuk is veel gedaan wat reeds algemeen bekend geworden is. De andere zijde is dat door de evangelisaties velen voor de Nederlandse Hervormde Kerk bewaard bleven die anders door andere kerken zouden zijn opgezogen. Het ontstellende is dat de verdeeldheid en de partijstrijd zo'n grote omvang hebben aangenomen.

Er is een reeks besprekingen gevoerd met de hoofdbesturen van de verschillende georganiseerde richtingen. Deze noodzakelijke besprekingen verlopen wel eens moeizaam en wekken bij het moderamen van Gemeenteopbouw wel eens teleurstelling. Het moeilijkst waren de besprekingen met de Gereformeerde Bond en de Vereeniging voor Vrijzinnig Hervormden. De Confessioneele Vereeniging beterde haar leven en toonde de bezielende stem van Hoedemaker nog te verstaan, die erop had gewezen dat een oplossing niet mogelijk is zonder totale hervorming van het kerkelijk leven. Gemeenteopbouw erkent zelf die noodzakelijkheid door het initiatief te nemen voor de vorming van een commissie voor beginselen van kerkorde, die door het ontbreken van eerst Scholten en nu Kraemer nog niet op gang kan komen.

Na deze bespreking komen de verslagen van de verschillende werkgroepen, van wie verschillende ondertussen raden genoemd worden, ter tafel.

4.6.3. Hervormde raad voor kerk en school

Idenburg wijst erop dat de raad voor kerk en school in de eerste plaats de oude verantwoordelijkheid van de kerk tegenover de school wil herstellen.³⁰⁵ Hij vermeldt de moeilijkheden door de ontbinding van de schoolorganisaties door de bezetter.

Hij brengt naar voren dat de raad het als zijn taak ziet het godsdienstonderwijs op de openbare school te bevorderen. Hij acht het ook van belang de onderwijzers van de openbare lagere school weer met het Evangelie in aanraking te brengen.

Ten aanzien van de verenigingsscholen wordt gestreefd naar een nauwere band met de kerkenraad.

4.6.4. Raad voor inwendige zending

Hierna spreekt Idenburg namens de raad voor inwendige zending. Ten aanzien van de zogenaamde woordzending, de evangelisatie in eigenlijke zin, heeft de raad een plan om

³⁰⁴ *Handelingen 1942*, 118.

³⁰⁵ *Handelingen 1942*, 120v.

een centrale voor evangelisatie te stichten, die als parallel gezien kan worden van het bureau van de Samenwerkende Zendingcorporaties te Oegstgeest.³⁰⁶

Wat betreft de zogenaamde daadzending kwam de raad tot het instellen van een commissie voor het kindzorgwerk.

Bij de bespreking van het werk blijkt dat de synode enerzijds diep onder de indruk is van het feit dat de kerk zulk een groot stuk kerkelijk leven onbeheerd heeft laten liggen, waardoor de situatie zo moeilijk is geworden. De synode erkent de noodzaak van de voortzetting van het begonnen werk. Anderzijds vraagt de synode zich met enige benauwdheid af of de kerk het geweldige apparaat dat aan het ontstaan is, financieel zal kunnen dragen.

4.6.5. Raad voor uitwendige zending

Severijn spreekt namens de raad voor de uitwendige zending.³⁰⁷ Hij wijst op de noodzaak van een vaste band tussen kerk en zending, waarbij het niet de bedoeling is het bestaande apparaat van de zending binnen korte tijd uit te schakelen. Hij wijst ook op de grote betekenis van de studie die de raad maakt over de opleiding van de zendelingen.

Hij gaat eveneens uitvoerig in op de positie van de zendeling. Hij vindt het onredelijk dat de zendeling in het moederland niet de bevoegdheid van een dienaar van het Woord bezit.

4.6.6. Hervormde jeugdraad

Dijkmeester maakt gewag van het voortreffelijke werk van Kooyman, van de instelling van plaatselijke jeugdleden en van de plannen die de raad uitwerkt om jeugdkampen te organiseren.

4.6.7. Werkgroep Kerk en Ziekenzorg

Dijkmeester doet ook kort verslag namens de werkgroep Kerk en Ziekenzorg.³⁰⁸ Hij vindt het verblijdend dat de kerk haar aandacht over dit werkterrein laat gaan. Hij vermeldt ook de bezwaren die de werkgroep ondervindt: overbelasting van diverse leden en de moeilijke positie van de Groen Kruis-verenigingen, waardoor er van contacten weinig sprake kan zijn. Verder memoreert hij de coördinatie van de enquête over de geestelijke verzorging van de ziekenhuizen. 'Het is goed, dat de zaak onder de aandacht van de kerkenraden werd gebracht.'³⁰⁹

4.6.8. Werkgroep Kerk en Prediking

Sevenster geeft een verslag van de arbeid van de Werkgroep Kerk en Prediking. Hij memoreert de arbeid aan het tekstenrooster en de toelichtingen, die veel tijd vroeg. De vraag deed zich voor of de toelichting vooral exegetisch moest geven of ook een preekschets. De ene keer beperkt men zich tot het ene, de andere keer doet men het andere. Uit de eerder gehouden enquête kwam de organisatie van de streekcursussen voort, die voortzetting van de studie door de predikanten ten doel hebben. Verder werd duidelijk dat het als wenselijk wordt gezien bijeenkomsten met leidende figuren van de kerk te

---

³⁰⁶ *Handelingen 1942*, 121.

³⁰⁷ *Handelingen 1942*, 122

³⁰⁸ *Handelingen 1942*, 123.

³⁰⁹ *Handelingen 1942*, 123.

organiseren, om meer informatie te verstrekken over de arbeid van Kerkelijk Overleg en de verdieping van het richtingengesprek. De eerste verslagen die binnenkwamen, getuigden van veel waardering voor deze arbeid.

In de gedachtewisseling komt de wens tot uiting dat de werkgroep moet overwegen bij de samenstelling van het tekstenrooster rekening te houden met de viering van het heilig avondmaal en met de bediening van de heilige doop.

4.6.9. Werkgroep Kerk en Overheid

Dijckmeester maakt ook enkele opmerkingen over Kerk en Overheid. Hij wijst op de urgentie van het vraagstuk van de geestelijke verzorging van de arbeiders in Duitsland. De bezetter legt vele moeilijkheden in de weg. Dijckmeester geeft het advies een schrijven te richten tot de rijkscommissaris om te vragen in de loop van augustus uitsluitel te geven over de vraag of predikanten die zich voor deze arbeid bereid verklaren, uitgezonden kunnen worden. Een afschrift zal gezonden worden aan de heren Rauter en Schmidt.³¹⁰

4.7. Een regeling voor de raden

In de vergadering van woensdag 29 juli komt er een regeling op tafel waarin de positie geregeld wordt van de raden die de algemene synode van de Nederlandse Hervormde Kerk in leven roept.³¹¹ Dit wijst op een meer definitieve, kerkelijke plaats voor de werkgroepen. Volgens de toelichting is de regeling bedoeld om een voorlopige basis te geven aan de door de synode ingestelde en nog in te stellen raden in afwachting van verdere ontwikkeling en groei van deze dingen en de verankering daarvan te zijner tijd in de kerkorde.³¹²

De praktijk heeft uitgewezen dat het niet gewenst is om de raden in de lucht te laten zweven, vandaar deze beknopte regeling met enkele hoofdzaken. Hierbij staat het streven voorop naar een innige band met de hoogste kerkelijke instanties ten aanzien waarvan de raden een dienende functie vervullen.

In de bepaling wordt vastgesteld dat de raden als orgaan van de synode kunnen optreden, ook in juridisch opzicht. Als dit niet gebeurt, kan de jeugdraad geen kampen organiseren en daarvoor financiële handelingen verrichten en evenmin personeel aanstellen.

Art. 5 vermeldt dat de secretaris van de algemene synode ambtshalve lid is van de raden. Dit moet een waarborg zijn dat er geen handelingen geschieden die strijden met het beleid dat de synode meent te moeten volgen. Het gewijzigde ontwerp wordt aanvaard.³¹³

Op 31 juli wordt ook een ontwerp aanvaard dat regelt dat leden van commissies en subcommissies van de commissie voor kerkelijk overleg door de algemene synode benoemd worden op aanbeveling van de betreffende groepen en commissies via de commissie voor kerkelijk overleg.

4.8. De evangengenomen predikanten werken in Sint-Michielsgestel door

Tijdens de zitting van vrijdag 31 juli komt een schrijven op tafel van de predikanten die te Sint-Michielsgestel gevangen zitten.³¹⁴ Ze werken daar onverdroten door en maken van de

---

³¹⁰ *Handelingen 1942*, 123.

³¹¹ *Handelingen 1942*, 138v.

³¹² *Handelingen 1942*, 139

³¹³ *Handelingen 1942*, 140.

³¹⁴ *Handelingen 1942*, 150.

nood een deugd. Het schrijven bevat een ontwerp voor belijdenisvragen en een toelichting daarop. Ontwerp en toelichting zullen overgebracht worden naar de commissie voor kerkelijk overleg. Voor de oktoberzitting van de synode zal op verzoek van Dijkstra aan de leden een afschrift worden gezonden van het concept en van de toelichting.

4.9. Een kleine mededeling

In de notulen van de zitting van vrijdag 16 oktober 1942 treffen we een kort bericht zonder enig verder commentaar: 'Tot voorzitter van de Commissie voor beginselen van Kerkorde wordt benoemd S.F.H.J. Berkelbach van der Sprenkel.'³¹⁵

Het gaat om het innemen van de plaats van P. Scholten die door de bezetter is opgepakt.

4.10. Beantwoording van de onderzoeksvragen bij dit hoofdstuk

In 1942 worden door de Duitse bezetter verschillende predikanten en anderen die zich inzetten voor het reformatieproces gevangengenomen, onder wie de 'kopstukken' Grave-meyer, Kraemer en Scholten. Degenen die hun vrijheid behouden, werken gestaag door aan het reformatieproces dat op gang gebracht is, maar tegelijk gaat het moeizaam door gebrek aan mankracht.

De synode gaat door met het uitnodigen van de werkgroepen. De werkgroepen verschijnen ter vergadering, maar hun verslagen melden weinig nieuws. De lengte van de verslagen en de lengte van dit hoofdstuk laten zien dat de kerk op het eerste gezicht veel schade ondervindt van de gevangenneming en internering van veel predikanten en andere leidslieden. Niettemin werken de geïnterneerden onverdroten door en maken van de nood een deugd. Het antwoord op de onderzoeksvragen is dat het reformatieproces dreigt te stagneren en het apostolaat dreigt in te zinken.

---

³¹⁵ *Handelingen 1942*, 178.